

Door toenemende droogte in het Middellandse Zeegebied heeft de Bijeneter zich nu ook in ons land gevestigd. Deze foto is in 2022 in Frankrijk gemaakt | Hugo Weenen

Wat doet klimaatverandering met Gooise vogels?

Hanneke Cusell

Over de hele wereld is sprake van klimaatverandering en dit heeft grote invloed op de flora en de fauna. Wat betekent dit voor Nederland en dan met name voor de vogels? En wat merken we daarvan in het Gooi? Hanneke Cusell dook in de literatuur om een globaal beeld te krijgen van deze complexe materie. Ze combineerde dit met ervaringen en bevindingen van mensen bij het Vogelringstation Oud Valkeveen, de werkgroep Eempoldertellingen, de werkgroep Nestkasten en de IJsvogelwerkgroep.

In Nederland krijgen we te maken met steeds zachtere en nattere winters en warmere voorjaren. Onze zomers worden heter en droger en de kans op weersextremen, zoals hevige regenbuien en storm neemt toe. De afgelopen veertig jaar is de gemiddelde jaartemperatuur in De Bilt ongeveer 1,5 °C gestegen. Kortom: ook in Nederland verandert het klimaat en die ontwikkeling zal zich de komende decennia voortzetten. Dit heeft natuurlijk grote gevolgen, ook voor vogels. Het kan effect hebben op de geschiktheid van een locatie voor populaties, op de trekpatronen, maar ook op de relatie tussen de broedcyclus en de voedselbeschikbaarheid en op het aantal broedsels per jaar.

Door de stijgende temperaturen en veranderingen in neerslagpatronen worden sommige regio's minder geschikt voor bepaalde vogelsoorten. De klimaatgordels schuiven op en veel vogelsoorten op het noordelijk halfrond verschuiven hun leefgebied noordoostwaarts. Vogelbescherming Nederland (2021) geeft aan dat in Nederland diverse soorten vogels richting het noorden verdwijnen, zoals Matkop, Zwarte Specht, Nonnetje, Kanoet en zelfs een gewone soort als de Fitis. Voor andere noordelijke soorten is de noodzaak om naar ons land te trekken en daar te overwinteren verminderd. Zo zijn de ooit zo indrukwekkende stromen trekkende

Bonte Kraaien verdwenen. Andere soorten die door toenemende droogte in het Middellandse Zeegebied hun leefgebied kwijtraaken, rukken op naar het noorden. Dat zijn dus nieuwkomers die zich uit het zuiden in ons land gevestigd hebben. Voorbeelden zijn Bijeneter, Kleine Zilverreiger en Cetti's Zanger.

Bij het Vogelringstation Oud Valkeveen, waar vooral vogelsoorten van moeras en struweel worden geringd, herkennen Harry de Rooij en Rudy Schippers dit verschijnsel wel. De Cetti's Zanger is inderdaad de grote nieuwkomer. Deze soort kende al eerder een influx, maar heeft zich hier vanaf 2018 echt gevestigd en is nu gedurende het

hele jaar aanwezig. Vorig jaar zijn er bijna honderd vogels geringd. De Fitis daarentegen, die vroeger heel algemeen was, zie je nu nog maar weinig. Rudy: "Je mag blij zijn als je er nu eentje in je handen hebt."

Voor de Eempolders kan Jan Mooij de veranderingen op basis van vijftig jaar Eempoldertellingen nauwkeurig volgen. Zo zag hij de Bonte Kraai verdwijnen en de Kleine Zwaan eerst opkomen en nu weer in aantallen afnemen. Het verdwijnen van de Bonte Kraai als wintergast lijkt veroorzaakt te zijn door het warmer worden van het broedgebied. De afname van de

De Bonte Kraai is als wintergast uit ons land verdwenen, 30 mei 2022 | Katinka Mann

Kleine Zwaan komt onder meer door de klimaatverandering. Deze vogels blijven steeds meer ten oosten van Nederland in Denemarken en het voormalige Oost-Duitsland hangen, omdat daar door de opwarming van de aarde meer voedsel te vinden is dan voorheen (Mooij, 2023b).

De Grote Zilverreiger, oorspronkelijk een zuidelijke soort, heeft zijn overwinteringsgebied naar het noorden opgeschoven. In 1999 is deze voor het eerst gezien; nu zijn in de Eempolders een stuk of tien exemplaren per jaar heel gewoon en is hij tegenwoordig een broedvogel in ons land. Ook de Steltkluut die vroeger zeldzaam was, wordt tegenwoordig regelmatig in de Eempolders gezien.

Trekpatronen veranderen

Veel soorten zomervogels blijken tegenwoordig eerder in ons land te arriveren dan enkele tientallen jaren geleden. Volgens Sovon (Foppen) varieert de mate van vervroeging van enkele dagen tot enkele weken. Zo werden de eerste Boerenzwaluwen in de jaren zeventig in de laatste dagen

van maart en de eerste dagen van april gemeld; tegenwoordig is dat echter half maart: twee weken eerder. Daarnaast zorgen de zachtere winters ervoor dat vogels in het najaar minder vaak wegtrekken omdat zij in het broedgebied nog voldoende voedsel kunnen vinden. Zo blijven oudere ooievaars bij zachtere winters vaak hier. Anderzijds komen ganzen in de winter hier juist overwinteren. Maar omdat voedselpieken in hun broedgebied in het noorden door opwarming eerder optreden, wordt het voor hen steeds lastiger om de trek goed te plannen. Sommige soorten vinden het in Nederland zo prettig dat ze hier blijven.

In de Eempolders werden in het begin van de tellingen nog geen 100.000 vogels per jaar waargenomen, nu zijn het er regelmatig meer dan 300.000 (Mooij, 2023a). Die toename komt vooral door de enorme groei van het aantal ganzen en zwanen. Het aantal in Nederland overwinterende ganzen is in de loop van de afgelopen vijftig jaar dan ook aanzienlijk gegroeid. Opvallend is de toename van het aantal exoten Nijlgans en Canadese Gans.

Harry de Rooij van het Vogelringstation meldt dat de Zwartkop, die in Marokko overwintert, vroeger minder algemeen was dan tegenwoordig. Hij overwintert nu ook in Nederland en is bijna een standvogel geworden.

Relatie broedcyclus – voedselaanbod verandert

Door de gemiddeld zachtere winters en warmere voorjaren lopen bomen eerder uit, worden insecten eerder actief en is de rupsenpiek steeds vroeger. De rupsenpiek valt inmiddels twee weken eerder (Foppen, Sovon). Voor broedvogels is het van levensbelang om hierop in te spelen. Ze moeten er immers voor zorgen dat de broedtijd een beetje synchroon loopt met de piek in het voedselaanbod. Veel soorten doen dat ook. Gegevens van Sovon laten zien dat de gemiddelde start van de eerste eileg van 45 vogelsoorten tussen 1985 en 2005 een week naar voren is verschoven: van 11 mei naar 4 mei.

De mogelijkheden voor broedvogels om zich aan de veranderende klimaatomstandigheden aan te

passen zijn echter beperkt. Het team van Christian Both, hoogleraar in de Dierecologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, zocht dat uit voor de Bonte Vliegenvanger. Deze vogels komen tegenwoordig iets vroeger aan dan enkele decennia geleden en gaan sneller dan voorheen over tot nestbouw en eileg. Maar deze aanpassingen zijn niet voldoende gebleken om het moment van voedselaanbod en voedselbehoefte perfect te synchroniseren (Jeninga & Meulepas, 2023).

Een ander voorbeeld zijn de Koolmezen, waar Kees van Oers van het NIOO (Nederlands Instituut voor Ecologie) over vertelde (Oers & Jeninga, 2023). Sinds 1990 leggen Koolmezen ten opzichte van de rupsenpiek hun eieren net iets te laat. Voorheen legden ze iets te vroeg, maar dat is eigenlijk beter want dan kan er een broedstop plaatsvinden.

Afname van een populatie kan ook te maken hebben met het voedselaanbod in het overwinteringsgebied. Bij het Vogelringstation constateert Harry de Rooij bijvoorbeeld dat er de afgelopen jaren een duidelijke teruggang was in het aantal Grasmussen. Dit heeft volgens hem waarschijnlijk te maken met zowel het voedselaanbod tijdens de overwintering in de Sahel (als het daar heel droog en heet is, zijn daar weinig insecten, waardoor er meer vogelsterfte is), als beschikbaarheid van insecten hier. Tegenwoordig is de Sahel alweer een stuk vochtiger en zijn de pieken en dalen in de aantallen Grasmussen op het ringstation vergelijkbaar met veel andere soorten.

Ook constateert Harry de Rooij, die tot 2023 zo'n 250 nestkasten controleerde, dat Koolmezen en Bonte Vliegenvangers eerder komen en zo'n twee weken eerder broeden dan vroeger. Veel hangt echter af van het weer in maart en april. De werkgroep Nestkasten die al sinds 1987 nestkasten in het Gooi controleert, kan uit de lange reeks gegevens zien dat de Bonte Vliegenvanger daar sinds 2010 steeds vaker broedt.

Meer broedsels

Door de opwarming van de aarde kunnen vogels eerder gaan broeden. Zo is bij de Koolmees het legbegin sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw vervroegd. Dat geldt ook voor

De Steltkluut wordt tegenwoordig steeds vaker in de Eempolders gezien. Eemdijk, 16 juli 2023 | Marcel Pomp

bijvoorbeeld Pimpelmees, Boomklever en Bonte Vliegenvanger. Maar eerder broeden betekent niet in alle gevallen ook een toename van het aantal broedsels per jaar. Dat is namelijk ook afhankelijk van het beschikbare voedsel. De Bonte Vliegenvanger lijkt tegenwoordig iets vaker een tweede broedsel te produceren, zoals uit het onderzoek van Christiaan Both naar de invloed van klimaatverandering op deze soort naar voren komt (Jeninga & Meulepas, 2023).

Bij de IJsvogels lijkt er duidelijk sprake van meer broedsels. De IJsvogelwerkgroep houdt vanaf 1995 jaarlijks bij hoeveel ijsvogelbroedparen er aanwezig zijn in het werkgebied. Tot 2012 waren twee broedsels normaal, terwijl ongeveer 10% een derde broedsel had. Dit was overeenkomstig gegevens in de literatuur over derde broedsels bij de Europese IJsvogel. Maar nu (van 2012 tot 2023) heeft ongeveer 50% een derde broedsel. In 2015 werd er zelfs een eerste vierde broedsel vastgesteld, en daarna is dat nog zes keer voorgekomen (Harder, 2023). Volgens deze auteur is het aannemelijk dat deze toename van derde en zelfs vierde broedsels het gevolg is van de opwarming van de aarde. Door de zachtere winters is het oppervlaktewater minder koud en warmt het eerder op, met als gevolg dat

kleine visjes eerder boven in het water aanwezig zijn. Dat is gunstig voor net geboren IJsvogels. Daardoor kunnen IJsvogels eerder beginnen met broeden en schakelen ze over van twee naar drie broedsels in een seizoen. Door de toename van broedsels zijn er meer broedparen in de regio en in Nederland en kunnen IJsvogels na een strenge winter de stand sneller herstellen. Voor de IJsvogel is het effect van de klimaatverandering dus positief.

Effect van langdurige en hevige neerslag

Afgelopen mei was met gemiddeld 128 mm neerslag de natste meimaand in Nederland ooit gemeten. Volgens Vogelbescherming werd het broedseizoen van vogels ernstig verstoord door de relatief koude en natte omstandigheden. Die maakten het voor de oudervogels moeilijk om hun jongen warm te houden en te voeden. De regenval beïnvloedde daarnaast ook de beschikbaarheid van voedsel. Insecten, een belangrijke voedselbron voor veel vogels, kruipen door een lagere temperatuur weg bij regen. Ook zijn in het oosten van het land door het hoge water in mei heel veel nesten van de Oeverzwaluw ondergelopen (Vogelbescherming, 2024).

Bij het Vogelringstation constateren Harry de Rooij en Rudy Schippers dat storm en veel regen ook nadelige effecten kunnen hebben op de Kleine Karekieten. In het voorjaar van 2016 sloeg daardoor het riet plat, met als gevolg dat vogels niet bij hun nesten konden komen en geen voedsel voor de jongen konden vinden. Toen het weer droog was, kwam het riet weer overeind en was er weer eten, maar er was duidelijk een achterstand, te zien aan de groeistreepjes in de veren. In 2016 is dit tweemaal gebeurd. De jonge vogels waren daardoor ernstig verzwakt. Harry: “Gemiddeld worden er 55 Kleine Karekieten terug gevangen, maar uit 2016 is er maar eentje terug gevangen. In feite is het hele broedjaar 2016 verloren gegaan.” Volgens Rudy is dat ook dit jaar gebeurd. “Door het natte weer slaat het riet plat en komen de nesten van de Kleine Karekieten ondersteboven te hangen. De jongen komen dan in het water terecht en als ze het al overleven, hebben ze heel gauw een longontsteking.”

De recente langdurige vochtige periodes met soms zware regens zijn ook voor veel insecten nadelig. Dat leidt volgens Rudy mede tot een verdere achteruitgang van insectenetende zangvogels. Die leden toch al onder de

dramatische achteruitgang van heel veel insectenpopulaties als gevolg van de voor landbouw gebruikte bestrijdingsmiddelen.

Aan de andere kant zien Rudy en Harry dat er nu meer Zanglijsters voorkomen dan tien jaar geleden. Ook dat zou een gevolg kunnen zijn van klimaatverandering: het wordt natter en daardoor zijn er meer slakken en die eten de Zanglijsters graag, vooral huisjesslakken maar ook naaktslakken.

Uiteindelijke impact onzeker

Naast de geschetste gevolgen heeft de klimaatverandering ook nog op een andere manier tot gevolg dat vogels zich moeten aanpassen. Vanwege de klimaatverandering zullen naar verwachting de mensen het land anders gaan gebruiken, bijvoorbeeld met andere landbouw. Verder komen de vogels als ze naar nieuwe gebieden moeten verhuizen, in contact met voor hen nieuwe parasieten, predatoren, prooien en concurrenten. Vogels moeten zich dus voortdurend aanpassen aan een snel veranderende omgeving. Wat de uiteindelijke impact op de vogelsoorten zal zijn, weten we echter pas over enkele decennia.

Bronnen:

- Harder, J. (2023, 11 februari). Klimaatadaptatie bij IJsvogels, van 2 naar 3 broedsels? Verslag Vierde Landelijke IJsvogeldag Tilburg, 12-15.
- Jeninga, C. & Meulepas H. (2023). Nut en noodzaak van nestkasten. Korhaan 57(2), 13-14.
- Lucassen, D. (2019, 22 januari). Klimaatbericht Vogels in beweging door klimaatverandering. KNMI-klimaatbericht. Geraadpleegd op 9 augustus 2024 van <https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/vogels-in-beweging-door-klimaatverandering>
- Mooij, J. (2023a). Vijftig jaar Eempoldertellingen: wat is er gebeurd? Korhaan 57(1), 33-37.
- Mooij, J. (2023b). De zwanenzang van de Kleine Zwaan in de westelijke Eempolders Korhaan 57(2), 38-40.
- Oers, K. van & Jeninga, C. (2023). Kijkje in het Nestkast Onderzoek van het NIOO. Korhaan 57(2), 44-45.
- Foppen, R. Klimaatverandering. Sovon. Geraadpleegd op 9 augustus 2024 van <https://www.sovon.nl/onderzoek/onderzoeksthemas/beleidsadvisering/klimaatverandering>
- Vogelbescherming. (2021, 11 augustus). Conclusies IPCC-rapport over klimaatverandering ook dramatisch voor vogels. Geraadpleegd op 9 augustus 2024 van <https://www.vogelbescherming.nl/actueel/bericht/conclusies-ipcc-rapport-over-klimaatverandering-ook-dramatisch-voor-vogels>
- Brand, J. (2023, 9 oktober). Klimaatscenario's geen goed nieuws voor vogels. Geraadpleegd op 9 augustus 2024 van <https://www.vogelbescherming.nl/actueel/bericht/klimaatscenario-s-geen-goed-nieuws-voor-vogels>
- Vogelbescherming Nederland. (2024, 19 juni). Aanzienlijke effecten op vogels van de vele regen. Geraadpleegd op 9 augustus 2024 van <https://www.vogelbescherming.nl/actueel/bericht/aanzienlijke-effecten-op-vogels-van-de-vele-regen>

*De Fitis lijkt langzaam meer naar het noorden te trekken en uit Nederland te verdwijnen.
22 juni 2017 | Katinka Mann*